

STEFAN ZABIEGLIK

Politechnika Gdańska

FILOZOFIA SZKOCKIEGO O WIECENIA

Pojęcie szkockiego O wiecenia (*The Scottish Enlightenment*) pojawiło się w literaturze anglosaskiej stosunkowo późno. Po raz pierwszy postulił o nim W. R. Scott w swej książce o Hutchesonie¹. Systematyczne badania tego okresu podjął jednak dopiero w latach sześćdziesiątych obecnego stulecia. Jednym z ważniejszych publikacji był tu referat H. Trevor-Ropera zaprezentowany podczas II Międzynarodowego Kongresu na temat O wiecenia (1967 r.)². W ostatnim numerze tygodnika ukazało się wiele rozpraw poświęconych różnym aspektom szkockiego O wiecenia³, a także monografii omawiających poglądy jego czołowych przedstawicieli⁴. Publikacjom tym towarzyszą również liczne wznowienia, a także wydania dotychczas nie publikowanych dzieł szkockich myślicieli osiemnastego

¹ Szkockie O wiecenie zostało tam określone jako „rozprzestrzenianie się idei filozoficznych i pobudzanie spekulatywnego smaku wśród tego pokolenia szkockich ludzi pióra, które osiągnęło dojrzałość około połowy 18 stulecia” (W. R. Scott: *Francis Hutcheson. His Life, Teaching and Position in the History of Philosophy*. Cambridge, 1900, s. 265).

² H. Trevor-Roper: *The Scottish Enlightenment*. „Studies on Voltaire and the 18th century”, 58 (1967), ss. 1635-1658. Autor określił tu szkockie O wiecenie jako „rozkwit intelektualnej witalności, który nastąpił [w Szkocji] po upadku ostatniego powstania jakobickiego 1745-46” (Ibid., s. 1637).

³ Z braku miejsca ogranicz się tylko do podania niektórych wydawnictw książkowych: R. Broadie: *The tradition of Scottish philosophy: a new perspective on the Enlightenment*. Edinburgh, Polygon, 1990; G. Bryson: *Man and Society: The Scottish Inquiry of the Eighteenth Century*, Princeton, New Jersey, 1945. (New York 1968, reprint wydania z 1945 r.); Ch. Camic: *Experience and Enlightenment — Socialization for Cultural Change in Eighteenth-century Scotland*. Edinburgh University Press, 1983; R. H. Campbell, A. S. Skinner (eds): *The origins and nature of the Scottish Enlightenment*. Edinburgh, Donald, 1982; J. J. Carter, J. H. Pittock (eds.): *Aberdeen and the Enlightenment: Proceedings of a Conference Held at the University of Aberdeen*. Aberdeen UP, 1987; A. C. Chitnis: *The Scottish Enlightenment: A Social History*. London, Croom Helm, 1976; A. C. Chitnis: *The Scottish Enlightenment Early Victorian English Society*. London, Croom Helm, 1986; D. Daiches, P. Jones, J. Jones (eds.): *A Hobbed of Genius; The Scottish Enlightenment 1730-1790*. Edinburgh, Edinburgh UP, 1986; D. Daiches: *The Scottish Enlightenment: An Introduction*. Edinburgh, Saltire Soc., 1986; G. Davie: *The Scottish Enlightenment*. London Historical Assoc., 1981; Th. L. Hankins: *Science and the Enlightenment*. Cambridge University Press, Cambridge, 1985 (Cambridge History of Science); P. Jones (ed.): *The „science of man” in the Scottish Enlightenment: Hume, Reid and their contemporaries*. Edinburgh, Edinburgh U. P., 1989; P. Jones (ed.): *Philosophy and science in the Scottish Enlightenment: essays*. Edinburgh, Donald, 1989; W. C. Lehmann: *Henry Home, Lord Kames, and the Scottish Enlightenment: a study in national character and in the history of ideas*. The Hague, Nijhoff, 1971, (International archives of the history of ideas 41).

⁴ Zob. np. H. MacDiarmid: *David Hume: Scotland's greatest son*. Edinburgh, The Paperback, 1967 (autor jest znanym poetą piszącym po szkocku).

stulecia⁵. Znanе londy skie wydawnictwo Routledge opublikowało ju trzy zbiory *Scottish Enlightenment* (zob. Aneks). Z kolei Oxford Clarendon Press, w ramach serii „Oxford studies in the history of philosophy”, zainaugurowanej w 1983 r. publikacją *Oxford studies in ancient philosophy*, wydało niedawno zbiór rozpraw napisanych przez najwybitniejszych badaczy szkockiego O wiecenia⁶. Godzi si równie zauwa y , e wspomnian problematyk podejmuj nie tylko autorzy anglosascy⁷.

Mimo powszechnego stosowania, poj cie *Scottish Enlightenment* bywa ró nie rozumiane. Rozbie no ci mog dotyczy tu ram czasowych, zasi gu, przedstawicieli czy uwarunkowa zewn trznych tego ruchu. W w skim rozumieniu terminem tym obejmuje si okres 1760-1790, w szerszym lata 1730-1832. W tym pierwszym przypadku cezur stanowi : obj cie kluczowych stanowisk w uniwersytetach i Ko cie Szkockim przez grup liberalnych duchownych (moderatów) oraz radykalizacja nastrojów społecznych spowodowana przez Rewolucj Francusk . Zwolennicy szerszej definicji za pocz tek szkockiego O wiecenia przyjmuj rok 1830 (data obj cia katedry filozofii moralnej w Glasgow przez F. Hutchesona), a za jego definitywny koniec 1832 (data mieri W. Scotta).

Co si tyczy zasi gu oddziaływania tego ruchu w ówczesnej Szkocji, to do zgodnie podkre la si fakt, e jego idee propagowane były tylko na Nizinach (*Lowlands*) i głównie w o rodkach uniwersyteckich. Pogl d skrajny wyraził N. Phillipson, uto samiaj c szkockie O wiecenie z działalno ci elity intelektualnej Edynburga⁸. Na przeciwnym biegunie sytuuje si stanowisko D. J. Withringtona, który twierdzi, e najbardziej wymownym dziełem szkockiego O wiecenia („czy raczej O wiecenia w Szkocji”), nie jest aden z esejów filozoficznych lub traktatów prawniczych opublikowanych w tym okresie, ale pierwszy spis powszechny przygotowany przez Sir Johna Sinclaira⁹. Aby bowiem mogło powsta takie monumentalne dzieło, konieczna była aktywna współpraca ponad 900 parafialnych duchownych (ministrów), którzy dostarczyli odpowiednich danych. W pracy tej korzystali oni tak e z pomocy miejscowych wł a cicieli ziemskich oraz nauczycieli ze szkół parafialnych. Autorom poszukuj cym specyficznych cech szkockiego O wiecenia, Withrington odpowiada wi c nast puj co: „Rzeczywist cech wyró - niaj c O wiecenie w Szkocji jest przenikanie jego idei do wszystkich rejonów

⁵ Przykładem mo e tu by publikacja nie znanych dotychczas r kopisów Th. Reida. Zob. Th. Reid: *Practical Ethics. Being Lectures and Papers on Natural Religion, Self-Government, Natural Jurisprudence, and the Law of Nations*. Edited from the Manuscripts with an Introduction and a Commentary by Knud Haakonssen, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1990. P. Wood pracuje obecnie nad wydaniem r kopisów Reida z zakresu nauk przyrodniczych.

⁶ M. A. Stewart (ed.): *Studies in the Philosophy of the Scottish Enlightenment*. Clarendon Press, Oxford, 1990.

⁷ E. Griffin-Collart: *La philosophie ecossaise du sens commun: Thomas Reid et Dugald Stewart*. Bruxelles, Palais des academies, 1980; K. Kloth: *James Beatties ästhetische Theorien: ihre Zusammenhänge mit der Aberdeener Schulphilosophie*. Munchen, FFINK, 1974; N. Waszek: *Man's Social Nature. A Topic of the Scottish Enlightenment in its Historical Setting*. Frankfurt am Main, 1986.

⁸ „Historia szkockiego O wiecenia jest histori Edynburga” (N. Phillipson: Op. cit., s. 99).

⁹ Zob. J. Sinclair: *The statistical account of Scotland. Draw up from the communications of the ministers of the different parishes*. Edinburgh, 1791-1799.

i do wi kszo ci grup społecznych (nie tylko w mie cie, ale tak e na wsi), składaj cych si z ludzi stosunkowo dobrze wykształconych i czytanych”¹⁰.

Inny przedmiot dyskusji stanowi kwestia „składu osobowego” szkockiego O wieszcia. Najbardziej szerokie podej cie stosuje D. Daiches, który wymienia tu nast puj cych my licieli i uczonych: filozof i historyk Dawid Hume; filozof i ekonomista Adam Smith; jeden z prekursorów socjologii Adam Ferguson; historyk William Robertson; teoretyk retoryki i krytyki literackiej Hugh Blair; prawnik, filozof i innowator w dziedzinie rolnictwa lord Kames (Henry Home); prawnik, filozof oraz pionier antropologii kulturalnej i lingwistycznej lord Monboddoo (James Burnett); prawnik John Millar; filozof, główny przedstawiciel szkockiej szkoły filozofii zdrowego rozs dku Thomas Reid; filozof, ekonomista i wybitny wykładowca uniwersytecki Dugald Stewart; lekarz i chemik William Cullen; chemik i odkrywca zjawiska ciepła utajonego Joseph Black; ojciec nowoczesnej geologii James Hutton. Oprócz nich Daiches wymienia tak e najwybitniejszych przedstawicieli dziedzin praktycznych: in yniery i wynalazc Jamesa Watta (znanego ze swego ulepszonego silnika parowego) oraz słynnych architektów, braci Roberta i Jamesa Adamów¹¹.

To szerokie rozumienie szkockiego O wieszcia obejmuje nie tylko filozofii , ale wszystkie dziedziny twórczo ci (nauki teoretyczne i praktyczne, sztuk , literatur itp.). W tym przypadku akcentowana jest „szczególna aktywno intelektualna”. Na drugim biegunie umie ci mo emy podej cie zacie niaj ce znaczenie owego poj cia do refleksji filozoficznej dotycz cej człowieka i społecze stwa. Zwolennikiem takiego stanowiska jest np. J. G. A. Pocock, który przez szkockie O wieszcie rozumie „wspaniał eksplozj idei w filozofii moralnej i socjologii historycznej”¹². Podej cie to akcentuje szczególn rol i miejsce filozofii moralnej w XVIII-wiecznym szkockim yciu intelektualnym. Czasami mówi si nawet o „szkockiej szkole filozofii moralnej” (od F. Hutchesona do D. Stewarta)¹³. Nale y jednak zauwa y , e takie okre lenie mo e by nieco myl ce, je li wzi pod uwag osiemnastowieczne znaczenie terminu „filozofia moralna”, który wówczas oznaczał najogólniej poj t nauk o człowieku (jako istocie cielesnej i duchowej) i społecze stwie, a nie sam etyk .

Dodajmy w tym miejscu, e zwolennicy szerokiego znaczenia poj cia *Scottish Enlightenment* równie podkre laj szczególn rol filozofii. Wynika to z miejsca i funkcji jak pełniła ona wówczas w yciu intelektualnym. Filozofia (któr dzielono wtedy na moraln i naturaln) dostarczała bowiem podstawowych zasad i zało e usamodzielniaj cym si naukom szczegółowym, umo liwiaj c zarazem formułowanie najbardziej ogólnych teorii. Co prawda, funkcje te pełni ona równie dzisiaj, ale w tamtej epoce ów zwi zek był bardziej bezpo redni. „Filozofowanie” nie ograniczało si wtedy do w skiego kr gu „zawodowych filozofów”. Wynikało to głównie z faktu, e dyscyplina ta (obejmuj ca wówczas

¹⁰ D. J. Withrington: *What was Distinctive about the Scottish Enlightenment?* W: J. J. Carter, J. H. Pittock (eds): *Aberdeen and the Enlightenment*. Op. cit., s. 15-18.

¹¹ D. Daiches: *The Scottish Enlightenment: an introduction*. Op. cit., s. 4.

¹² J. G. A. Pocock: *Post-Puritan England and the Problem of the Enlightenment*. W: *Culture and Politics: From Puritanism to the Enlightenment*. Ed. Perez Zagorin, Berkeley, 1980, s. 92.

¹³ Np. G. Bryson: *Man and Society: The Scottish Inquiry of the Eighteenth Century*. Op. cit.

wiele dzisiejszych nauk szczegółowych) stanowiła trzon programów kształcenia na osiemnastowiecznych uniwersytetach szkockich¹⁴.

W przeciwieństwie do osiemnastowiecznej Francji, my licili szkockiego O wiecienia na ogół nie nazywano „filozofami”. O wiele częściej posługiwano się tu łacińskim terminem *literati* (literaci). W swej głównej księce *Church and University in the Scottish Enlightenment: the Moderate Literati of Edinburgh*, R. Sher zalicza do nich twórców, którzy „byli rzecznikami szerokiego spektrum o wieceniowych wartości i zasad wyznawanych wspólnie przez europejskich i amerykańskich filozofów”¹⁵. Cytowany autor podaje następujący wykaz odczuwanych wartości i zasad: umiłowanie wiedzy i cnoty; wiara w rozum i nauki; oddanie sprawie humanizmu i humanitaryzmu; moda na cywilizowaną wytworność i kulturalny kosmopolityzm; opowiadanie się za porządkiem społecznym i stabilnością; szacunek dla ciężkiej pracy i postępu materialnego; pociąg do pewnych rodzajów ziemskich przyjemności i rozrywek; nieufność wobec fanatyzmu i przesądów; ostra krytyka niewolnictwa, tortur i innych form nieludzkiego traktowania człowieka; opowiadanie się za tolerancją religijną i wolnością wyrażania swoich przekonań; i wreszcie, optymistyczna wiara w pomylone perspektywy ludzkości, jeżeli tylko ludzie zadadzą sobie nieco trudu, by trzymać się tych zasad i jeżeli b d „uprawiali swe ogródki” najlepiej jak potrafi¹⁶.

Przyjmując takie rozumienie terminu *literati*, Sher definiuje szkockie O wiecienie „po prostu jako kulturę literatów osiemnastowiecznej Szkocji”, u której czołgu zarazem, chodzi tu zwłaszcza o drugą połowę tego stulecia. „Kultura” obejmuje u niego wszystkie aspekty życia i myślenia: intelektualny (rozkwit „intelektualnej witalności”), społeczny i towarzyski (od klubów literatów po ich ubrania i napoje), ekonomiczny i technologiczny (przekonanie o możliwości zastosowania racjonalnych i naukowych zasad do wszelkich dziedzin praktycznych), artystyczny (dramat, muzyka, malarstwo, architektura) i ideologiczny, gdy „szkockie O wiecienie było nie tylko zjawiskiem filozoficznym, literackim, naukowym, artystycznym, ekonomicznym, technologicznym i społecznym, ale przyniosło także rewolucję wartości i ideałów”¹⁷.

N. Waszek, który również posługuje się terminem *literati*, na postawione przez siebie pytanie: „Kto należał do szkockiego O wiecienia i którzy autorzy są najbardziej reprezentatywni?”, proponuje przyjęcie listy 12 twórców (w kolejności alfabetycznej): J. Beattie, A. Ferguson, D. Hume, F. Hutcheson, lord Kames, J. Millar, lord Monboddo, Th. Reid, W. Robertson, A. Smith, Sir James Steuart, D. Stewart. Spośród nich za najwybitniejszych przedstawicieli szkockiego O wiecienia uważa ona Hutchesona, Hume’a, Smitha i Fergusona¹⁸.

Autor ten zwraca jednocześnie uwagę, że „najbardziej pospolitym błędem, szczególnie poza W. Brytanią, jest traktowanie Hume’a i Smitha jako dwóch izolowanych geniuszy i analizowanie ich twórczości jedynie w aspekcie filozoficznym (Hume), lub ekonomicznym (Smith)”¹⁹. Podejście takie nie uwzględnia faktu, że

¹⁴ Zob. S. Zabieglik: *Nauki przyrodnicze w osiemnastowiecznym Aberdeen*. W: *Filozofia - nauka - kultura*. Pod red. S. Kruszyńskiej-Zaprzaluk, Gdańsk 1993, s. 24-39.

¹⁵ R. Sher: *Church and University*. Op. cit., s. 8.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, s. 9.

¹⁸ N. Waszek: *Man's Social Nature. A Topic of the Scottish Enlightenment in its Historical Setting*. Frankfurt am Main, 1986, s. 29.

¹⁹ Ibidem, s. 26.

należeli oni do wielkiej grupy ludzi pióra, którzy wychowywali się w podobnych warunkach i przeszli podobną drogę życiową. Poza Hutchesonem i Fergusonem wszyscy *literati* pochodzili z nizinnej Szkocji. Wiąkszość z nich wywodziła się z klas średnich: drobnej szlachty, miejskiej sfery urzędniczej i wolnych zawodów (zwłaszcza duchowieństwa). Uczyli się w podobnych parafialnych lub miejskich szkołach i studiowali na szkockich uniwersytetach. Wielu podróżowało na kontynent w charakterze tutorów synów arystokratów. W końcu, wszyscy oni osiedlali się (jako profesorowie, prawnicy czy duchowni) w Edynburgu, Glasgow lub Aberdeen. Wielu z nich pozostawało w ścisłych kontaktach osobistych²⁰.

Członków autorów ograniczała swą rozmach jedynie do kilku czołowych postaci. I tak np., H. Trevor-Roper jako „rzeczywistych pionierów intelektualnych” szkockiego O wiecienia wymienia Hutchesona, Hume’a, Fergusona, Robertsona, Smitha i Millara. Z kolei R. Sher, choć definiuje pojęcie *Scottish Enlightenment* bardzo szeroko, ogranicza się w cytowanej książce do duchownych ze stronnictwa moderatów, koncentrując swoją uwagę na pięciu z nich (H. Blair, A. Carlyle, A. Ferguson, J. Home i W. Robertson)²¹.

Dyskusja wokół pojęcia szkockiego O wiecienia prowadzi w sposób naturalny do pytania o relacje między tym ruchem a O wiecieniem europejskim. Zagadnienia tego nie byłoby tu podejmować, gdyby nie zasługiwało ono na osobną rozprawę. Odnosi się tylko do faktu istnienia również takich interpretacji, które za paradygmat myślenia o wieceniowej przyjmują O wiecienie francuskie. To właśnie nie drogą idzie np. P. Gay, który uważa, że ponieważ kwintesencją tej myślimyśmy odnaleźliśmy w osiemnastowiecznej Francji, to O wiecienie w każdym kraju winno być porównywane z jej standardami²². Trzeba jednak stwierdzić, że nowsze prace, choć nie stronią od badania związków szkocko-francuskich, dostarczają coraz więcej materiału na temat oryginalności i swoistości szkockiego O wiecienia²³. W tym miejscu zwrócić tylko uwagę, że jeśli głównymi przeciwnikami francuskich *filozofów* były – jak pisze Gay – „instytucje chrześcijaństwa i idea hierarchii”, to w przypadku Szkocji oba te czynniki nie tylko nie występowały w roli jego sojusznika. „*Literati* o wieceniowej Szkocji – pisze R. Sher – to nie agresywni lub wyalienowani intelektualiści, walczyli z trudem koniec z końcem jako najemni pisarze lub tłumacze, wymiewający elitę swego społeczeństwa, usiłujący zwieść cenzorów i władzę. Nie byli oni urzędnikami biurokratycznego państwa walczącymi o wprowadzenie reform prawnych, politycznych i ekonomicznych. Nie byli wolnomularzami, panteistami czy republikanami marzącymi o nowym porządku. Nie byli wysoko urodzonymi dyletantami szukającymi rozgłosu towarzyszącego miały postępowym ideom. Literaci szkockiego O wiecienia przypominali raczej tych, których dziś moglibyśmy nazwać ludźmi wolnych zawodów, należącymi do klasy średniej i wyżej”²⁴.

²⁰ Ibidem, s. 27.

²¹ R. Sher: *Church and University*. Op. cit., s. 8.

²² P. Gay: *The Enlightenment: An Interpretation*. 2 vols., New York 1966-1969.

²³ Zob. np. P. B. Wood: *The Natural History of Man in the Scottish Enlightenment*. „History of Science”, 1989, vol. XXVII, s. 89-123; P. B. Wood: *Science and the pursuit of virtue in the Aberdeen Enlightenment*. W: *Studies in the Philosophy of the Scottish Enlightenment*. Op. cit., s. 127-149.

²⁴ R. Sher: *Church and University*. Op. cit, s. 10-11.

Jednym z ciekawszych w tków dotyczących filozofii szkockiej XVIII wieku jest także jej wpływ na kształtowanie się środowiska intelektualnego Stanów Zjednoczonych²⁵. Związki te polegały nie tylko na stosunkowo częstej obecności dzieł autorów szkockich w programach amerykańskich uczelni²⁶, ale także na emigracji uczonych Szkotów do Ameryki Północnej. W tym miejscu wspomnę tylko o dwóch interesujących postaciach. Jednym z nich był duchowny i filozof, John Witherspoon (1723-1794). Po studiach w Edynburgu rozpoczął karierę w Kościele Szkockim, angażując się w ówczesne spory po stronie presbiteriańskich ortodoksów nazywanych ewangelikami. W 1768 roku zagrożony rozprawą sądową za wywołanie konfliktu w swojej parafii, postanowił wyemigrować do Ameryki, gdzie przyjął propozycję objęcia stanowiska pryncypała w założonym przez presbiterianów w 1746 roku College of New Jersey²⁷. Pod jego kierownictwem uczelnia ta stała się wkrótce ważnym ośrodkiem życia umysłowego w Ameryce, dostarczając kadry inteligencji dla wielu kolonii i późniejszych Stanów Zjednoczonych. Jego wychowankowie zajmowali eksponowane stanowiska pryncypałów, kongresmenów, gubernatorów, a przede wszystkim presbiteriańskich duchownych. Na podkreślenie zasługuje także fakt, że Witherspoon brał czynny udział w amerykańskiej wojnie o niepodległość. Jest on współautorem słynnej *Deklaracji Niepodległości*, a jego portret wisi w filadelfijskim Independence Hall²⁸.

Dokładnie sto lat później w jego łonie poszedł inny duchowny i filozof, James McCosh (1811-94). Po studiach w Glasgow i Edynburgu (m. in. u Williama Hamiltona), trafił on do prowincjonalnej parafii w hrabstwie Angus. Po wielkiej schizmie w Kościele Szkockim (*Disruption*), która nastąpiła w 1843 roku, przyłączył się do secesyjnego Free Church. W latach 1851-1868 wykładał logikę w King's College w Belfastie. W roku 1868 wyjechał do Stanów Zjednoczonych, by objąć stanowisko rektora (*president*) College of New Jersey w Princeton, które piastował przez blisko 20 lat. Zdobył sobie uznanie i popularność jako wykładowca i kaznodzieja. Tęskniąc za ojczystym krajem, napisał najobszerniejsze do dziś omówienie szkockiej myśli filozoficznej osiemnastego stulecia: *The Scottish Philosophy. Biographical, Expository, Critical, from Hutcheson to Hamilton*²⁹. Własne poglądy nawisując m. in. do filozofii Th. Reida, wyłożył w swej dwutomowej *Realistic Philosophy*. Przewidywał w niej, że w przyszłości Ameryka uzyska „niepodległość w filozofii”, a jej filozofia przenika będzie duch realizmu,

²⁵ Zob. np. D. W. Howe: *Why the Scottish Enlightenment Was Useful to the Framers of the American Constitution*. „Comparative Studies in Society and History. An International Quarterly”. July 1989, vol. 31, nr 3, s. 572-587.

²⁶ Zob. np. D. Sloan: *The Scottish Enlightenment and the American college ideal*. New York, Teachers College P., 1971; D. F. Norton: *Francis Hutcheson in America*. „Studies on Voltaire and the eighteenth century”, vol. 154 (1975), s. 1547-1568.

²⁷ W 1756 r. koled ten został przeniesiony do Princeton dając początek słynnemu do dziś uniwersytetowi, założonemu 40 lat później.

²⁸ Jednym z wychowanków Witherspoona był James Madison (1751-1836), czwarty prezydent Stanów Zjednoczonych (1809-1817), jeden z najbardziej filozoficznych umysłów, które tworzyły amerykańską konstytucję.

²⁹ James McCosh: *The Scottish Philosophy. Biographical, Expository, Critical, from Hutcheson to Hamilton*. London, Macmillan and Co., 1875. W tym miejscu warto odnotować fakt wznowienia tego dzieła w roku 1966 w RFN (wyd. Georg Olms, Hildesheim).

najbardziej odpowiadaj cy praktycyzmowi i przeds i biorczo ci Amerykanów, którzy nie s podadni na adne formy idealizmu.

* * *

Na zako czenie powróc jeszcze do zasygnalizowanego na wst pie wzrostu zainteresowania filozofi szkock XVIII wieku, jakie nast piło w ostatnim wier wieczu. Wydaje mi si , e zostało ono spowodowane nie tyle jej wielorakimi oddziaływaniami na my l europejsk ³⁰, ameryka sk czy nawet brytyjsk , ale da si wpisa w szerszy kontekst o ywienia bada w zakresie historii i kultury Szkocji. Zainteresowanie to przejawiaj bowiem w pierwszym rz dzie badacze szkoccy, których wysiłki dla pokazania swoisto ci szkockiego O wiecienia (lub szerzej: my li szkockiej XVIII w.) stanowi fragment szerszego ruchu intelektualnego, podkre laj cego specyfik narodowego charakteru historii i kultury Szkocji³¹. Podej cie to zakłada, e bez znajomo ci owego kontekstu szkockiego nie mo na dokona gruntownej interpretacji dzieł my licieli szkockich. *Expressis verbis* my l t wyraził John V. Price w przedmowie do swej ksi ki *The Ironie Hume*³²: „Przekonanie, e wiele ust pstw Hume’a na rzecz religii miało charakter ironiczny, doprowadziło mnie do próby skorelowania jego prac z jego yciem i rodowiskiem intelektualnym. W rezultacie doszedłem do wniosku, który stanowi jedn z przesłanek niniejszej ksi ki, e sam tekst nie wystarcza do przedstawienia tego, co miał na my li autor (an author's meaning)”. Ów kontekst szkocki zawiera w szczególno ci oddziaływanie kalwi skiej teologii i prezbiteria skiego Ko cioła. Odnosi si to nie tylko do moderatów, którzy byli czołowymi ministrami Church of Scotland, ale tak e do D. Hume’a, który otwarcie rzucił wyzwanie tej tradycji.

Interesuj cym paradoksem w dziejach nowo ytniej Szkocji jest przy tym fakt, e rzadko spotykany rozwój kultury i nauki jaki dokonał si w tym kraju w XVIII w., nazywanym przez Szkotów Wiekiem Doskonalenia (*The Age of Improvement*), był udziałem tutejszej elity intelektualnej, która w wi kszo ci uwierzyła w ide brytanizacji uciele nion w Unii z 1707 roku. Idea ta zakładała, e w lad za jedno ci polityczn i ekonomiczn ksztaltowa si b dzie wspólna, oparta na j zyku angielskim, kultura brytyjska. St d te wspomniana elita dokładała stara , by eliminowa w swych tekstach wszystkie „szkotyzmy” (w

³⁰ Fakt olbrzymiego wpływu, jaki na my l europejsk wywarły dzieła Hume’a i Smitha, jest powszechnie znany. Mniej wiadomo natomiast na temat roli, jak pełniła szkocka filozofia zdrowego rozs dku w XIX-wiecznej Francji, gdzie przez kilka dziesi cioleci stanowiła podstaw programów nauczania z zakresu filozofii. Zob. S. Zabieglik: *Krzywe zwierciadło filozofii, czyli dzieje poj cia zdrowego rozs dku*. Warszawa 1987, s. 229-234.

³¹ Dla przykładu wymieni tu tylko dwie najnowsze pozycje akcentuj ce t problematyk : Rosalind Mitchison: *Why Scottish History matters*. The Saltire Society, 1991; Andrew Marr: *The Battle for Scotland*. Penguin Books, London, 1992. Ze starszych opracowa wymieni natomiast ksi ki stanowi c swoisty rejestr pretensji Szkotów wobec Anglików - H. J. Paton: *The Claim of Scotland*. George Allen Unwin Ltd, London 1968. Warto doda , e jej autor, członek British Academy, jest filozofem i specjalizuje si m. in. w Kancie.

³² Jej pierwsze wydanie ukazało si w 1965 r. W zeszłym roku wydawnictwo Thoemmes Press opublikowało jej reprint.

j zyku mówionym zadanie to było o wiele trudniejsze³³). Wszyscy biografowie Hume'a odnotowuj fakt, e na jego stoliku nocnym znajdował si zawsze podręcznik gramatyki angielskiej³⁴. Problem polegał na tym, e w XVIII w. inteligencja szkocka dopiero przechodziła na j zyk angielski; pisano ju po angielsku, ale mówiono jeszcze po szkocku (a przynajmniej z wyra nym akcentem).

Zatem osiemnaste stulecie z jednej strony zamyka wielowiekow tradycj rodzimej kultury, której rodkiem wyrazu były łacina i j zyk szkocki, z drugiej za otwiera now epok brytyjsk . Henry Cockburn (1779-1854) okre lił owo stulecie jako „ostatni czysto szkocki wiek” (*the last purely Scotch age*). Pod koniec XX wieku okazuje si jednak, e pozbawiony odr bnej pa stwowo ci naród szkocki podtrzymuje nadal sw to samo historyczno-kulturow i z dum si ga do swej tradycji.

Warto tak e zauwa y , e pisz cy po angielsku i uwa aj cy si za Brytyjczyków przedstawiciele szkockiego O wiecienia, stanowili elit intelektualn jedynie cz ci narodu, a mianowicie społeczno ci yj cych na Nizinach (*The Lowlands*). Druga cz , liczebnie mniejsza, zamieszkuje rejon Wy yn (*Highlands*) i wysp, nale ała do całkowicie odr bnej cywilizacji, której charakterystycznymi cechami były j zyk gaelicki (pochodzenia celtyckiego) oraz system klanowy. W tym samym XVIII w. rozpocz ł si proces systematycznego i planowego niszczenia tej cywilizacji. Jednym z jego elementów była osławiona akcja „oczyszczania Wy yn”, polegaj ca na rugowaniu miejscowej ludno ci, w celu zrobienia miejsca na pastwiska dla owiec. W wyniku tych działań cz ludno ci wyemigrowała za ocean, cz przeniosła si do miast szkockich (trafiaj c najcz cie j do slumsów), a reszta zmarła z głodu i chorób. Akcj t poprzedziły prze ładowania podj te przez rz d po powstaniach jakobickich oraz ustawy rozbijaj ce dotychczasow struktur klanow . Jedynym ładem przynale no ci do tradycyjnej kultury góralskiej stały si wtedy kilt (spódniczka w krat) i dudy pułków szkockich³⁵, które okryły si chwał na polach wielu bitew prowadzonych w interesie Imperium Brytyjskiego.

Na ironi zakrawa przy tym fakt, e dzisiejsi Szkoci z Nizin stroj si w kilty i tartany, cho ich potomkowie traktowali górali ubranych w swe tradycyjne

³³ Na ironi zakrawa fakt, e prawidłowej wymowy angielskiej nauczał edynburskie towarzystwo... irlandzki aktor Thomas Sheridan (ojciec dramaturga). Przybył on 10 czerwca 1761 r. do Edynburga w celu wygłoszenia cyklu wykładów na temat j zyka angielskiego, a zwłaszcza prawidłowej wymowy. Wykłady te cieszyły si wielk popularno ci , a Sheridan odwzajemnił si Szkotom komplementem, nazywaj c ówczesny Edynburg „Atenami Wielkiej Brytanii” (Davis D. McElroy: *Scotland's Age of Improvement. A Survey of Eighteenth-Century Literary Clubs and Societies*. Washington State University Press, 1969, s. 56-57).

³⁴ Mniej znanym przykładem jest poeta i filozof, zaliczany zwykle do „szkockiej szkoły zdrowego rozs dku”, James Beattie (1735-1802), który opracował wykaz słów i wyra e j zyka szkockiego (*Scotticisms, arranged in Alphabetical Order designed to correct Improperities of Speech and Writing*). Pragn ł on w ten sposób pomóc rodzimym autorom w eliminowaniu naleciało ci ich ojczystego j zyka, okre lonego przez Hume'a jako „a very corrupt dialect” angielskiego (*The Letters of David Hume*. Ed. J. Y. T. Greig, Oxford, The Clarendon Press, 1932, t. II, s. 255).

³⁵ Noszenie kiltów i gra na dudach, a tak e inne przejawy kultury góralskiej, zostały zakazane po powstaniu jakobickim 1745 r. Zakaz ten nie dotyczył jedynie pułków armii brytyjskiej sformowanych na bazie niektórych klanów góralskich. Obowi zywał on do 1782 r.

stroje jako dzikusów³⁶. Natomiast my liciele epoki O wiecienia tak cz sto debatuj cy nad zaletami czlowieka natury, woleli szuka go gdzie w Afryce, Ameryce czy raczej we własnej fantazji, ni zaj si losem biednych rodzinnych górali.

ANEKS

Znane londy skie wydawnictwo „Routledge” wydaje specjaln seri wznowie dzieł przedstawiciele szkockiego O wiecienia, jak równie innych klasycznych pozycji odnosz cych si do tego okresu. Wi kszo z tych ksi ek zaopatrzona została w przedmowy napisane przez współczesnych historyków filozofii. Dotychczas ukazały si dwa zbiory: *Scottish Enlightenment I* (8 tomów) i *Scottish Enlightenment II* (12 tomów). W najbli szym czasie ma si ukaza zbiór *Scottish Enlightenment III* (6 tomów). Wszystkie tomy wydane zostały w tym samym formacie (138 mm x 216 mm), a ka dy zbiór sprzedawany jest w specjalnym pudełku (Boxed Set). A oto wykaz tytułów wchodz cych w skład poszczególnych zbiorów (w nawiasach kwadratowych podano dat pierwszego wydania; w nawiasach zwykłych autora nowej przedmowy).

Scottish Enlightenment I:

James Balfour: *A Delineation of the Nature and Obligation of Morality with Reflexions upon Mr Hume's Book Intituled An Inquiry Concerning the Principles of Morals* [1753]; *Letters of Eminent Persons Addressed to David Hume* [1849] (ed. J. H. Burton); Henry Calderwood: *David Hume* [1898]; Alexander Crombie: *An Essay on Philosophical Necessity* [1793] (Godfrey Vesey); Adolfe Garnier: *Critique de la philosophie de Thomas Reid* [1840]; Francis Hutcheson: *Thoughts on Laughter and Observations on the „Fable of teh Bees” in six letters* [1758] (J. V. Price); Owen Manning: *An Inquiry into the Grounds and Nature of the Several Species of Ratiocination* [1750] (J. V. Price); Joseph Milner: *Gibbon's Account of Christianity Considered together with some Strictures on Hume's Dialogues concerning Natural Religion* [1781]; (J. V. Price). Cena całego zbioru wynosi 280 funtów.

Scottish Enlightenment II:

Andrew Baxter: *An Enquiry into the Nature of the Human Soul; Wherein the Immateriality of the Soul is evinced from The Principles of Reason and Philosophy* [1745], 2 tomy; David Fordyce: *The Elements of Moral Philosophy* [1754] (J. V. Price); *The Autobiography of Dr. Alexander Carlyle of Inveresk 1722-1805* [1910], ed. J. H. Burton (Richard Sher); Margaret Forbes: *Beattie and his Friends* [1904]; Daniel Macqueen: *Letters on Hume's History of Great Britain* [1756] (J. V. Price); James McCosh: *The Scottish Philosophy. Biographical, Expository, Critical, from*

³⁶ Szkocki poeta Montgomerie (oczywi cie z Nizin) napisał ok. 1600 r. wiersz, w którym wyraził przekonanie, e Bóg stworzył „hajlandera” z... ko skiego łajna. Zob. A. Marr: *The Battle for Scotland*. Op. cit., s. 29. Moda na kilty i tartany datuje si od 1822 r., kiedy to Jerzy IV podczas swej wizyty w Edynburgu ubrał si w strój góralski. Podobnego rodzaju mitem dotycz cym „szkockiej tradycji” jest przypisywanie ka demu Szkotowi rodowego tartanu.

Hutcheson to Hamilton [1875]; Thomas Reid: *An Inquiry into the Human Mind. On the Principles of Common Sense* [1785] (Paul Wood); Thomas Edward Ritchie: *An Account of the Life and Writings of David Hume. Esq* [1807]; John Millar: *The Origin of the Distinction of Ranks* [1806] J. V. Price); Philip Skelton: *Ophiomaches: or Deism Revealed* [1749], 2 tomy (D. Berman). Cena całego zbioru wynosi 550 funtów.

Scottish Enlightenment III:

William Lawrence Brown: *An Essay on the Natural Equality of Men* [1793] (William Scott); Archibald Campbell: *An Enquiry into the Original of Moral Virtue* [1733]; William Dudgeon: *The Philosophical Works* [1765] (David Berman); Adam Ferguson: *Institutes of Moral Philosophy for the use of Students in the College of Edinburgh* [1769]; John Gregory: *A Comparative View of the State and Faculties of Man with those of the Animal World* [1774]; Samuel Jackson: *An Apology for the Life and Writings of David Hume. Esq* [1777] (John Valdimir Price) oraz George Horne, Bishop of Norwich: *A Letter to Adam Smith. On the Life, Death and Philosophy of his friend David Hume. Esq* [1777]. Cena całego zbioru wynosi 350 funtów.

W tym samym wydawnictwie ukazał si oddzielny zbiór zawieraj cy dzieła Henry Home'a, znanego bardziej jako Lord Kames. Składa si on z 13 tomów wydanych według tych samych zasad, co wymieniona wy ej seria. Cało opatrzona jest tytułem: *Collected Works of Henry Home (Lord Kames)* i zawiera nast puj ce tytuły (poprzedzone przedmowami J. V. Price): *Essays on the Principles of Morality and Natural Religion* [1779]; *Introduction to the Art of Thinking* [1775]; *Element of Criticism* [1788], 2 tomy; *Sketches of the History of Man* [1778], 4 tomy; *Loose Hints upon Education, Chiefly Concerning the Culture of the Heart* [1782]; *Elucidations respecting the Common and Statue Law of Scotland* [1777]; *Essays upon Several Subjects Concerning British Antiquities* [1747]; *Memoirs of the Life and Writings of Henry Home of Kames* [1807], 2 tomy. Cena całego zbioru wynosi 695 funtów. Przy okazji zasygnalizuj tylko, e podobna edycja po wi cona została innemu szkockiemu my licielowi, Jamesowi Millowi (ojciec Johna Stuarta Milla). *Collected Works of James Mill* składaj si z 7 tomów.

Wydawnictwo „Thoemmes Press” wydało ostatnio wznowienie ww ksi ki W. R. Scotta: *Francis Hutcheson. His Life, Teaching and Position in the History of Philosophy*.